

AHMAD TAROZIYNING “FUNUN UL- BALOG’A” VA ATOULLOH HUSAYNIYNING “BADOYE US-SANOE” ASARLARI TAHLILI

Usmonova Mavluda Bahromjon qizi

FarDu adabiyotshunoslik yo’nalishi: o’zbek adabiyoti

1-kurs magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shayx Ahmad Taroziyning “Funun ul-balog’a” va Atoullloh Husayniyning “Badoye us-sanoye” asarlari tahlil qilindi. Mazkur asarlarda mushtarak hamda farqli tomonlar o’rganib chiqildi.

Kalit so’zlar: g’azal, bayt, san’at, lafziy va ma’naviy san’atlar, tarse, tajnis, iyhom, idmoj, irsoli masal, kalomi jomi.

Annotation: This article analyzes Shaykh Ahmad Tarazi’s “Funun ul-balog’a” and Atoullloh Husayniy’s “Badoye us-sanoye”. The common and distinctive aspects of these works are examined in the study.

Keywords: ghazal, bayt, poetic device, verbal and semantic arts, tarse, tajnis, iham, idmoj, irsoli masal, kalomi jome.

Shayx Ahmad Xudoydod Taroziyning “Funun ul-balog’a” asari 1437-yilda

Ulug’bek Mirzoga atab yozilgan, turkiy tilda yaratilgan birinchi ilmiy-nazariy asar hisoblanadi. “Funun ul-balog’a” asari o’z davridagi adabiy hayot ehtiyoj va talablari asosida yuzaga kelgan deyish mumkin. Chunki forsiy tilda she’r yozadigan iste’dod egalariga aruz vazni, qofiya va she’riy san’atlar haqida kitoblar, turli qo’llanmalar ko’p bo’lgan holda, turkiy tilda bunday asar, risolalar yo’q edi. O’zbek adabiyotshunoslik tarixida she’rshunoslikka doir o’zbek tilidagi ilk nazariy qo’llanma bo’lgan Ahmad Taroziyning “Funun ul-balog’a” (“Yetuklik ilmlari”) asari kirish qismdan tashqari 5 qismdan iborat:

1-qismda: she'ning g'azal, qasida, qit'a, ruboiy, masnaviy, musammat, mustazod, fard va boshqa turlariga keng izoh berilgan.

2-qismda: qofiya va radif masalalari o'rganilgan.

3-qismda: badiiy tasvir vositalari haqida so'z yuritilgan.

4-qismda: aruz vazni tahliliga batafsil to'xtalangan.

5-qism: muammo janriga bag'ishlangan.

Risolada adabiy istilohlarning ma'nosini izohlashda har bir tilga olingan atamaga mos ravishda misol keltiradi. Misollar arab, fors, turkiy tillardagi nasr va nazmiy asarlardan olingan. Asarda jami 91 manbadan misollar keltirilgan bo'lsa, shulardan 84 tasi shoirlarning she'rlari bo'lib, qolgan qismi Qur'oni Karim, Hadisi sharifdan olingan.

Asarda bir qancha adabiy istilohlarning izohlanishiga namunalari keltirilgan. Masalan:

An-nav'u as-solisu-fi bayonil-qit'a. Qit'a uldurkim, avvalgi misraida qofiya bo'lmas. Va aqalli ikki bayt bo'lur. Va muning ham aksari muqarrar ermas. Har necha kim qofiya tobsalar ayturlar. Taroziy aytur:

Gul yuzungni ko'rgali, ey rashki hur,

Dambadam ko'z yoshi qondin dam urar.

La'lingga nisbat etar o'zin aqiq,

Ul yamanni ko'rki, qondin dam urar.

Misoli digar. Mavlono Lutfiy aytur-qit'a:

Bermagil derlar vafosizg'a ko'ngul,

Kim aning no'shidin ortiq neshi bor.

Men tam kesmasmen, o'lsam, la'lidin,

Jon menga jonim, kishining neshi bor.

An-nav'-ul xomis fil bayon-i-masnaviy. Masnaviy ikki misra bo'lur. Ikkalasi muqaffo netokkim manzum qissalarni masnaviy qilibturlar.

Misoli Bu Nasaqdin

Alo, ey husn elining podshohi,
Jamoling oyati lutfi ilohiy.
Yuzungdur lola, qadding sarvi ozod,
Erur usruk ko‘zung joduyi ustod.
Yuzung uzra qaro zulfung balodur,
Tilarmen bo‘lsa ul-yuzdin malo
Raqibi orzular yuzi qiroqin;
Tilar o‘ziga ul yuzi qaroqin

Asarda Ahmad Taroziy adabiy atamaning izohidan oldin arab tilida qisqacha kirish qism beradi. Istilohning izohiga to‘xtalishda misralar soni, qofiyasi aytiladi, biroq qanday ma’no anglatishi berilmaydi. Izohdan so‘ng misollar keltiriladi.

Badiiy san’atlarning izohini berishda ham shu yo‘ldan boradi, biror san’at haqida aytilganda avval turkiyda bir bayt beriladi. Bu bayt aksariyat holatda Taroziyning o‘z qalamiga mansub bo‘ladi, Shundan so‘ng muallif izohi keltiriladi. Ta’riflar deyarli muallif o‘z tilidan aytiladi, bir-ikki holatlardagina boshqa manbalarga murojaat qiladi. Har bir san’at izohidan keyin birinchi bo‘lib turkiy misol keltiriladi. Undan so‘ng o‘rni bilan forsiy va arabiy misollar beriladi. Muallif har bir badiiy tasvir vositasiga alohida to‘xtalishga, ularni ilmiy izohlashga urinadi.

Ushbu asar o‘zning mukammal tahlillari bilan ajralib turadi. Ahmad Taroziydan so‘ng mazkur ilmda forsiy tilda atoullloh Husayniy “Badoye us-sanoye” asarini yozdi. Asar adabiyotshunoslikka doir terminlar va ularning izohi berilishi bilan e’tiborga molik. “Badoye us-sanoye” debocha, muqaddima, 3 san’at turi, xotimadan iborat. 60ta lafziy san’at, 63ta ma’naviy san’at, 23ta lafziy-ma’naviy san’at to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan. Xotimada she’rning ma’no bilan bog‘liq illatlari haqida fikr yuritilib, 15ta atamaga izoh berilgan.

Endi ozroq asarda keltirilgan adabiy istilohlarga yuzlanib o‘tamiz:

Talmih kalomda mashhur qissa yo mashhur nodir she'r yoki mashhur maqolg'a ishorat etmakdin iborattur.

Mashhur qissaga ishorat mundog'dur (bayt):

Nur-i chashmam, be gul-i ro'yat ba bo'ston holi-man,
Gashta hamchun holat-i Ya'qub dar baytu-l-hazan.

Mashhur nodir she'rg'a ishorat mundog'dur (bayt):

Pesh-i man hosil-i kavnayn buvad yak jav,
Mazra'-i charx chiro binamu dos-i mah-inav?!

Mashhur maqolg'a ishora andog'dur (bayt):

Ashkro dar diyda parvardam base, oxir maro
Kard rusvo-yi jahone, dod nekiyro jazo.

Irsol lug'atta yubormoqtur. Bir jamoa orasida mashhur bo'lg'an va ul jamoa o'z kalominda turli ishlarga o'xshatish va misol tarrizda ko'p zikr qilg'an doston va hikoyatlarni masal derlar. Aksar baytta masal keltirish, ani mahbub yo mamduh yoki o'zga kishiga yubormoq uchun bo'lur, aning uchun bu san'atni aning arzi e'tibori bila irsolu -l-masal deb atapturlar.

Irsolu-l-masalayn mashhur qavlg'a ko'ra bir baytta ikki masal kelturmaktur, andoqkim (bayt):

Mekasham xoriy-i tu, chun nabuvad gul be xor,
Mebaram ranj-i tu, chun ganj naboshad be mor.

Atoulloh Husayniy 15ta atamaga izoh berarkan, ularning lug'atdagi ma'nosi, istilohdagi ma'nosiga batafsil to'xtalib o'tadi biroq mazkur atamalarga mos ravishda misollar keltirilmagan.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, har ikkala asar ham mumtoz adabiyotning eng yorqin namunalaridir. Mushtarak tomonlari sifatida asarlarda badiiy san'atlar, istilohlari va ularga misollar berilib o'tgan. Demak, "Funun ul-balog'a" keng qamrovli poetika va balog'at nazariyasiga bag'ishlangan ilmiy asar

bo'lsa, "Badoye us-sanoye" asosan badiiy san'atlarning turlari va ularning qo'llanish xususiyatlarini yorituvchi ilmiy asardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxat:

1. Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Хазина, 1996
2. Атоуллоҳ Ҳусайний. Бадое ус-саное. – Т.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981
3. Boltaboyev H. Adabiyot ensiklopediyasi. - Т.: Mumtoz so‘z,2015.
4. Ҳотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати – Т.: Ўқитувчи, 1979
5. Жўрақулов У. Назарий поетика масалалари - Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт,2015
6. Каримов Б. Руҳият алифбоси - Т.: Гафур Ғулом,2016.